

Rotkiewicz, Witold

"Schichtung und Entwicklung der Gesellschaft in Polen und Deutschland im 16. und 17. Jahrhundert: Parallelen, Vorknüpfungen, Vergleiche", hrsg. von M. Biskup und K. Zernack, Wiesbaden 1983 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 76/1, 178-181

1985

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

cowany. Obok licznych sporów o kanonie i dochody, przypadków wykroczenia przeciw prawu, wiele było przykładów pozytywnych. Mimo licznych krytyk nągminnie dochodziło do kumulacji beneficjów (wykaz s. 163—167). Obraz uzupełniły obserwacje nad życiem codziennym kanoników: mieszkaniem (w domach będących własnością kapituły), życiem towarzyskim, zajęciami codziennymi, testamentami.

W rozdziale czwartym autor przedstawił rolę kapituły w zarządzie diecezji: stosunki z biskupami, funkcje administracyjne w okresach wakansów, kompetencje i obsadę personalną urzędów — archidiakona, oficjała, wikariusza generalnego, kanclerza, komisarzy, sędziów i skarbników biskupich, kolektorów papieskich i soborowych, uczestnictwo kapituły w synodach diecezjalnych. W następnym rozdziale pokazany został udział kapituły w życiu politycznym i kościelnym diecezji w XV w., przy czym obfitość materiału rosła w miarę posuwania się w głąb tego stulecia.

Omówienie działalności kulturalnej i społecznej kapituły objęło zagadnienia: rola scholastyka w zarządzie szkolnictwa, troska o szkołę katedralną, fundacje stypendiów uniwersyteckich, zawartość biblioteki kapitulnej (na podstawie istniejących opracowań), księgozbiory kanoników (w oparciu o drukowane katalogi bibliotek wrocławskich i opracowania), przejawy twórczości naukowej (głównie kaznodziejstwo i medycyna) i literackiej kanoników, uformowanie się w ostatniej ćwierci XV w. miejscowego ośrodka humanistycznego, archiwum i działalność charytatywna (stosunkowo niska). W ostatnim, siódmym rozdziale przedstawione zostały prace prowadzone przez kapitułę w budynkach katedry, nadzór nad służbą kościelną i wikariuszami, liturgia katedralna i funkcje duszpasterskie (w katedrze odprawiano tylko większe święta, duszpasterstwo zwyczajne już wcześniej przejął kościół św. Idziego). Do tekstu autor dołączył chronologiczny wykaz prałatów i kanoników (tylko tych, którzy faktycznie objęli beneficja) oraz ich biogramy w układzie alfabetycznym. Te ostatnie zawierały nazwisko, daty skrajne, pochodzenie, studia, beneficja i działalność (przede wszystkim na obszarze diecezji wrocławskiej). Korzystanie z książki ułatwiają indeksy — osób oraz miejscowości i rzeczy.

Zawrtość pracy wykroczyła znacznie poza utarty schemat monografii historyczno-prawnej powielony ostatnio przez Wojciecha Góralskiego dla kapituły płockiej. Dobrze się stało, że autor zapragnął pokazać również tworzących kapitułę ludzi. Szkoda natomiast, że 300 egz. nakładu nie pozwoli na dotarcie książki do wszystkich zainteresowanych.

S. G.

Schichtung und Entwicklung der Gesellschaft in Polen und Deutschland im 16. und 17. Jahrhundert: Parallelen, Vorknüpungen, Vergleiche (hrsg. von M. Biskup und K. Zernack). „Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte“ Beiheft Nr. 74, Steiner, Wiesbaden 1983, s. 310.

PTH i Verband Historiker Deutschlands zorganizowały w marcu 1981 roku w Toruniu drugą wspólną sesję na szeroki temat „Uwarstwienie i rozwój społeczeństwa w Polsce i w Niemczech w XVI i XVII wieku”. Poruszono tam problemy: kształtowanie się elit, handel zagraniczny i jego wpływ na strukturę społeczną, typy struktury agrarnej i ich społeczne i gospodarcze konsekwencje, społeczne skutki reformacji i kontrereformacji. Przy omawianiu tych problemów starano się nawiązywać do zjawisk ogólnoeuropejskich, takich jak: formowanie się nowożytnych aparatów państwowych i związanego z tym absolutyzmu, rozszerzanie się gospodarki rynkowej i powstawanie załączków industrializacji oraz kryzysu XVII

wieku. Szczególny nacisk położono na rolę, jaką w procesach modernizacji odgrywało państwo. Podkreślano zwłaszcza jego wpływ na kształtowanie struktur społecznych i udział w regulacji życia gospodarczego.

Czternaście wygłoszonych na sesji referatów zostało wydrukowanych w omawianym tomie.

Otwierający tom artykuł Klause Zernacka („Der Ostseehandel der frühen Neuzeit und seine sozialen und politischen Wirkungen”) poświęcony jest głównie politycznym aspektom handlu bałtyckiego w XVI i XVII wieku. Autor zajmuje się powiązaniem handlu z polityką zagraniczną państw bałtyckich oraz zastanawia się nad skutkami, jakie miała ekspansja szwedzka dla organizmów państwowych, które znalazły się w kręgu jej oddziaływania.

Handlem bałtyckim zajmuje się także Jan M. Małecki w artykule „Der Aussenhandel und die Spezifik der sozial-ökonomischen Entwicklung Polens im 16. und 17. Jahrhundert”. Wskazuje on na głębokie skutki ekonomiczne i społeczne, jakie pociągnęło za sobą dla Rzeczypospolitej jej włączenie do międzynarodowej wymiany handlowej w charakterze eksportera produktów rolniczych (głównie zboża) i leśnych do obszarów wyżej rozwiniętych gospodarczo. Na marginesie warto zwrócić uwagę na niezbyt fortunne sformułowanie: *Eine Sondererschetnung, die indirekt von der Schwäche des polnischen Handels zeugte, war der grosse Anteil ethnisch fremder Gruppen unter der Kaufmannschaft* (s. 28). Autor rzutuje tutaj dziedzielnasto- i dwudziestowieczne pojęcia na wiek XVI i XVII.

W artykule „Die Elbe als Grenze für die kaufmännisch-unternehmerische Tätigkeit des Adels im 16. Jahrhundert” Adheleid Simsch omawia różne formy działalności gospodarczej szlachty na leżących na zachód od Łaby terytoriach Rzeszy dowodząc, że zaangażowanie się szlachty na wschód od Łaby w nastawioną na rynkową produkcję zboża gospodarkę folwarczną było lokalną formą ogólnoeuropejskiego zjawiska — wzrostu ekonomicznej aktywności szlachty. Autorka konkluduje, że inne formy tej aktywności na zachodnim brzegu Łaby były spowodowane brakiem bezpłatnej siły roboczej i odmiennymi warunkami rynkowymi, ale i tu szlachta zajęła się rynkową produkcją rolną i handlem płodami rolnymi.

Marian Drozdowski („Die Handel zwischen Grosspolen und Mitteleuropa im 16. und in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts”) pokazuje na przykładzie Wielkopolski, że Bałtyk nie był jedyną arterią łączącą Rzeczpospolitą z międzynarodowym systemem wymiany. Autor ocenia, iż Wielkopolska eksportowała (głównie lądem) 40% wywożonego z Rzeczypospolitej zboża (s. 55), co nie zgadza się z danymi J. M. Małeckiego, że 90% eksportu zboża Rzeczypospolitej szło przez Gdańsk. Stawia to pod znakiem zapytania przytoczoną (choć nie bez zastrzeżenia) przez J. M. Małeckiego tezę, że brak eksportu zboża z Wielkopolski przyczynił się do jej zdrowszej struktury gospodarczej i łagodniejszego przebiegu kryzysu w XVII wieku.

Gottfried Schramm („Adel und Staat: ein Vergleich zwischen Brandenburg und Polen-Litauen im 17. Jahrhundert”) zastanawia się nad genezą absolutyzmu w Europie. Stawia on pytanie, dlaczego przy podobnej strukturze społecznej (słabe mieszczaństwo, przewaga zdominowanych przez szlachtę stanów nad monarchią) i przy równie biednej i zacofanej gospodarce (słabe miasta, folwark pańszczyźniany, eksport płodów rolnych) Brandenburgia stała się monarchią absolutną, a Rzeczpospolita demokracją szlachecką. Zadecydowała o tym, zdaniem Schramma, odmienna w obu państwach struktura stanu szlacheckiego — w Brandenburgii nie było magnaterii. Wykazuje on też, że magnateria polsko-litewska różniła się pod wieloma względami od magnaterii innych krajów, np. Szwecji, czy krajów habsburskich. Schramm nie zgadza się z tezą Perry Andersona, że absolutyzm był strategią klasy feudalnej. Twierdzi natomiast, że był on polityką monarchii i jej pomocników prowadzoną wbrew oporowi klasy feudalnej.

Artykuły Antoniego Mączaka („Die Eliten und Machtstrukturen im frühneuzeitlichen Europa, von der Peripherie ausgesehen”), Edwarda Opalińskiego („Die Machteliten in Polen im 16. und in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts”), Heinza Schillinga („Wandlungs- und Differenzierungsprozesse innerhalb der bürgerlichen Oberschicht West- und Nordwestdeutschlands im 16. und 17. Jahrhundert”) i Jerzego Serczyka („Die bürgerliche Geschichtsschreibung der grossen Städte des Königlichen Preussen als interne Kommunikation des städtischen Machtapparates”) dotyczą formowania się i funkcjonowania elit władzy, majątku i prestiżu w społeczeństwie stanowym.

A. Mączak przedstawia ewolucję stosunków pomiędzy elitami, stanem szlacheckim i monarchią w różnych (głównie skandynawskich) krajach Europy podkreślając, że monarchia miała duże możliwości świadomego kształtowania elity władzy, stwarzając sobie „bazę” społeczną. Zauważa też, że Rzeczpospolitą ominęło powszechne w Europie zjawisko zastępowania elity feudalnej przez nową elitę władzy, składającą się z fachowych biurokratów w służbie państwowej.

Ten proces kształtowania się nowej elity władzy pokazuje H. Schilling na przykładzie elit mieszczańskich w północno-zachodnich Niemczech. Polegał on na zastąpieniu jednolitej średniowiecznej elity przez trzy odrębne, funkcjonalnie zróżnicowane „podelity”: polityczną, gospodarczą i umysłową (pastorzy). Rady miejskie zostały opanowane przez administratorów-prawników (*Beamtenaristokratie*) a pojawiły się grupy, silne i aktywne ekonomicznie, jednak nie posiadające praw politycznych (*Wirtschaftsbürgertum*). Nowa elita polityczna, w zamian za miejsce w aparacie władzy, poparła władców terytorialnych w ich walce ze szlachtą i autonomią miast, przekształcając się w mieszczańską warstwę urzędniczą (*territoriales Beamtenbürgertum*) w służbie państwa.

E. Opaliński opisuje elitę polityczną Rzeczpospolitej i jej walkę przeciwko królowi i szlachcie o zapewnienie sobie dominującej pozycji w państwie.

J. Serczyk pisze o możliwościach wykorzystania niemieckojęzycznej historiografii mieszczańskiej Prus Królewskich do badań nad mentalnością elit władzy w miastach.

Maria Bogucka („Entwicklungswege der polnischen Städte von 16. bis zum 18. Jahrhundert in vergleichender Sicht”) omawia sytuację miast i mieszczaństwa w Rzeczpospolitej, poświęcając dużo uwagi problemom kultury.

Volker Press („Soziale Folgen der Reformation in Deutschland”) analizuje wpływ reformacji na strukturę społeczną Niemiec. Konkluduje, że wzmocniła ona pozycję książąt i mieszczaństwa kosztem szlachty i wpłynęła korzystnie na położenie chłopów.

Ewolucję stosunków wyznaniowych w Rzeczpospolitej przedstawia Janusz Tazbir w artykule „Der polnische Staat und die Kirche in der Neuzeit”.

Władysław Rusiński („Die Agrarkrise des 17. Jahrhunderts im Ostmitteleuropa”) dowodzi, że siedemnastowieczny kryzys agrarny w środkowo-wschodniej Europie nie był spowodowany spadkiem koniunktury na Zachodzie, tylko wewnętrznymi sprzecznościami gospodarki folwarcznej. Spadek cen produktów rolnych, obniżając dochodowość opartej na pańszczyźnie gospodarki, przyczynił się tylko do pogłębienia tych sprzeczności.

Winfred Schulze („Deutsche Bauernrevolten der frühen Neuzeit im europäischen Vergleich”) zastanawia się nad znaczeniem buntów chłopskich dla procesu modernizacji społeczeństw europejskich. Na przykładzie zachodnich obszarów Rzeszy dowodzi on, że bunt te były specyficzną formą osiągnięcia konsensusu społecznego pomiędzy władcą i stanami a grupą nie posiadającą praw politycznych. Stanowiły one silny bodziec w kierunku modernizacji społeczeństwa stanowego, zmuszając państwo do ingerencji w stosunki między panem a poddanym i do prawnego ich uregulowania.

Thomas Nipperdey rozważa potrzebę dalszych studiów porównawczych nad społeczeństwami Polski i Niemiec w XVI—XVIII wieku. Powinny one dotyczyć, jego zdaniem, organizacji sił zbrojnych w Prusach i w Polsce, funkcjonowania folwarku pańszczyźnianego (Czy rzeczywiście był on taki sam w Polsce i w Prusach, jak się to zwykle przyjmuje?) i struktury kościoła katolickiego w Rzeszy i w Rzeczpospolitej.

Tom zamyka podsumowanie pióra Jerzego Wojtowicza.

W. R.

Akty feodalnego ziemlewiadnienia i chozajstwa. Akty moskowskiego Simonowa monastyria 1506—1613 gg., wyd. L. I. Iwina, Izdatelstwo „Nauka”, Leningrad 1983, s. 352.

Niniejsza publikacja stanowi kontynuację wydanych w latach 1958 i 1964 („Akty socjalno-ekonomiczkiej istorii Siewiero-Wostocznoj Rusi konca XIV — naczala XVI w.”, t. II i III) dokumentów moskiewskiego klasztoru Simonowskiego. Obejmowały one lata 1379—1505. Obecnie do rąk szerszego grona uczonych trafiły dokumenty z XVI i początku XVII wieku, epoki wyjątkowo ważnej w dziejach Rosji, by wspomnieć chociażby panowanie Iwana IV czy okres „smuty”. Tom zawiera 238 dokumentów, z których ponad 50% wydano po raz pierwszy. Wydawca przyjął układ chronologiczny prezentacji źródeł ogarniających wiele dziedzin życia ówczesnej Rosji (nadania i przywileje, rozwój wielkiej własności ziemskiej, gospodarka rolna i *promysły*, kryzys państwa w drugiej połowie XVI wieku). Wydawca niniejszego tomu, L. I. Iwina, od dawna bada historię klasztoru Siemionowskiego, co znalazło wyraz w wielu wartościowych publikacjach, m.in. w książce o własności ziemskiej tego klasztoru (zob. omówienie w PH t. LXXI, 1980, z. 3, s. 636—637). Książka zawiera również nieoceniony dla tego typu wydawnictw obszerny aparat krytyczny, w tym indeks osobowy, geograficzny i przedmiotowy.

K. S.

A. I. Kopanew, *Krestjanie Russkogo Siewiera w XVII w.*, Izdatelstwo „Nauka”, Leningrad 1984, s. 244.

Książka znawcy historii społeczno-gospodarczej europejskiej Północy rosyjskiej stanowi część drugą monografii chłopstwa tego obszaru obejmującej (jak na razie) wieki XVI i XVII. (Zob. omówienie części pierwszej w PH t. LXXI, 1980, z. 2, s. 423—424). Celem pracy było wykazanie, że wieś tutejsza po wkroczeniu w XVI w. na drogę rozwoju kapitalistycznego udanie odparła w wieku XVII atak feudalnego państwa na prawo swobodnego dysponowania ziemią przez chłopów. Autor zanalizował w sześciu rozdziałach kolejno: własność ziemską chłopów, wieś jako jednostkę demograficzną i ekonomiczną, zajęcia chłopskie, rozwarstwienie wsi, podatki i powinności oraz miejsce północnej gminy wiejskiej w strukturze politycznej i społecznej Rosji. Wyraźnie zaznaczone zostało, że brak stosunków poddańczych był podstawą nie tylko gospodarczego, ale i kulturalnego fenomenu północnych terytoriów rosyjskich — znakomitego rozwoju architektury, piśmiennictwa (klasztor) i twórczości ludowej. Autor przeszedł ustawodawstwo dla tego obszaru zakazujące handlu ziemią obroczną i skonfrontował je z praktyką codzienną. Wykazał, że w całym przebadanym okresie istniał w zasadzie wolny obrót ziemią chłopską. Chłopi wbrew ponawianym stale zakazom traktowali ziemię obroczną jako swoją ojcowizną i swobodnie nią dysponowali. Sprzedaż ziemi